

gekaracteriseerde samenlevingen in *Brave New World* en *1984* worden hier genoemd. Huxley en Orwell geven zo hun eigen (cynische) interpretatie van een quasi-ideale maatschappij.

In deel IV, hedendaagse confrontaties met More is het gehalte 'hedendaags' groter dan het gehalte 'More', zoals bijvoorbeeld blijkt uit het artikel over tien verbeeldingen van de moderne stad.

De laatste twee artikelen van de hand van Louis Tobback en Rik Torfs, respectievelijk burgemeester van Leuven en rector van de KU aldaar, worden hoofdzakelijk gekenmerkt door vrij associëren met Utopia op de achtergrond. Twee voorbeelden: het lijkt me niet nodig om Mores *Utopia* erop na te slaan om tot de ontdekking te komen dat een representatieve democratie alleen kan werken als de spelregels gerespecteerd worden. Evenmin geldt dat voor de constatering dat een probleem niet zozeer in het systeem ligt als wel in de mensen die het in praktijk moeten brengen (p. 295).

Niettemin is dit een gevarieerde bundel, die veel lezenswaardigs bevat en een brede tijdsperiode omvat: van ca. 500 v.Chr. tot in de eenentwintigste eeuw. Toch is er een zwakke

plek die ik in het begin heb aangeduid en die ik in de titel van deze recensie heb laten terugkomen. Het probleem zit hem in het te weinig contextgebonden onderzoek naar het beroemde boek van Thomas More. Omdat het zo beroemd is zijn velen ermee 'aan de haal gegaan' en hebben latere interpretaties zich losgezongen van het origineel. Veel 'jubileum-bundels' lijden aan dit euvel. Daarom kan Utopia geen utopie zijn in de huidige betekenis van 'ideale samenleving'. Wie Mores geesteskind in zijn context beziet realiseert zich dat de auteur allerminst een ideale maatschappij wilde voorstellen, wat blijkt uit de ironische ondertoon van het geheel. Hij voegde deel I later toe om de misstanden in (vooral) Engeland aan de kaak te stellen, maar het springende punt is nu juist dat het alternatief niet echt aantrekkelijk is, zoals de uitgevers van de *Complete works* van More zeggen: het Genève van Calvijn is frivool te noemen in vergelijking met Utopia. Tenslotte is het me niet geheel duidelijk geworden waarom er is gekozen voor de titel *Andersland. Nergensland* lijkt me toch echt beter.

Petty Bange, Radboud Universiteit Nijmegen

Anton Froeyman, *History, ethics and the recognition of the other. A Levinasian view on the writing of history* (Routledge; New York & Londen, 2016) 213 p., ill., £90,- ISBN 9781138951259

Meer dan kennis alleen. Anton Froeyman over de noodzaak van een ethische dialoog met het verleden

In dit boek poogt de Belgische geschiedfilosoof Anton Froeyman zijn lezers van een even intrigerende als gewaagde stelling te overtuigen. Hij stelt voor om geschiedschrijving niet langer als louter de productie van kennis te beschouwen, maar als de uitdrukking van een ethische, existentiële en emotio-

nele verbondenheid met de mensen in het verleden. Froeyman wil 'chemistry between past and present' (p. 201).

Wie het boek openslaat, ziet onmiddellijk dat het de auteur menens is. Zijn stijl is niet die van een historicus, maar die van een filosoof die een punt te maken heeft. Hij richt zich

rechtstreeks tot zijn lezers met het bericht dat hij in een drietal delen achtereenvolgens de mogelijkheid, de plausibiliteit en de consequenties van zijn ethische perspectief op de geschiedenis uiteen zal zetten. Froeyman licht in de eerste hoofdstukken toe wat we onder 'ethiek' moeten verstaan. De belangrijkste boodschap: in dit geval is dat iets anders dan de traditionele deontologie, zorgethiek of utilitaristische ethiek. Na enige filosofische omzwervingen komt hij uit bij de 'ethics of recognition'. Meer specifiek gaat het om de 'existential ethics of recognition' van de Franse filosoof Emanuel Levinas. Een centraal vraagstuk in deze filosofie is de ethische relatie die wij hebben met wat Levinas 'de derden' noemt. Dat zijn de onzichtbare anderen, de mensen die wij niet recht in het gezicht aankijken en die geen actief appèl op ons doen, terwijl wij toch verantwoordelijkheid dragen ten opzichte van hen. Froeyman stelt voor om historische mensen als deze 'derden' te beschouwen.

Bij de bespreking van Levinas die hierop volgt, gebeurt iets dat zich in de loop van het boek nog een aantal keer zal herhalen. Want hoewel Froeyman een 'Levinasian view on the writing of history' geeft, blijft het twijfelachtig of Levinas zijn handtekening onder dit boek had willen zetten. Zo heeft Levinas de historische mens nooit als deel van 'de derden' beschouwd. Froeyman verhoudt zich zo ongeveer tot Levinas zoals Levinas zich zelf tot Heidegger verhielt: hij stapt in diens denkwereld, gebruikt diens begrippen en vult diens perspectieven aan, maar hij deinst er tegelijkertijd niet voor terug om zijn inspirator soms fundamenteel tegen te spreken. Dat leidt ertoe dat dit beslist geen boek is dat historici stapsgewijs introduceert in het denken van Levinas over geschiedenis. Integendeel, het denken van Froeyman staat centraal en Levinas treedt voornamelijk op als aangever. Levinas' eigen

ideeën over de geschiedenis laat Froeyman grotendeels onbesproken.

De keuze om dat te doen is het resultaat van een strakke programmatische aanpak die ook op andere momenten leidend is. In de hoofdstukken die Froeyman wijdt aan 'de historische ervaring' en aan 'microgeschiedenis', wordt gekozen voor een – soms wat werktuigelijke, maar altijd afgewogen – eigen opvatting. Zo voegt ieder hoofdstuk een laagje toe aan zijn argumentatie om het historische subject persoonlijker en meer geëngageerd te benaderen dan onder historici doorgaans gebruikelijk is. Dat leidt tot een gedetailleerde aansporing om historische mensen met een geïnteresseerde welwillendheid en sympathie tegemoet te treden. Niet de methode, maar de ervaring en de praktische wijsheid van de historicus moet doorslaggevend zijn.

De ideeën van Froeyman leiden beslist tot interessante overdenkingen, al wordt het soms lastiger te volgen als het over auteurs gaat die een grotere kwestie dan een microhistorie aan de kaak stellen. Wanneer Froeyman de ethische kwaliteiten van Thompson, Schama en enkele andere niet-microhistorici prijst, dan doet hij dat omdat zij er in hun werk in slagen het verleden een menselijk gezicht te geven. Dat is een terechte vaststelling, maar bij de bespreking van deze auteurs wordt niet helemaal duidelijk waarin hun 'ethische perspectief' verschilt van andere geslaagde geschiedschrijving. Hoewel het primair boek gaat over de verhouding tussen historicus en historische actor, lijkt Froeyman in deze besprekingen vooral goed geschreven teksten die het verleden voor de lezer tot leven brengen, aan te prijzen. Niet voor niets ziet hij historici het liefst als 'creative writers and engaged intellectuals, as real human beings, who experience a connection to the past and try to convey this experience to other people

through the medium of historical writing' (p. 191).

Wie zoekt naar een uitdieping van onze epistemologische relatie tot het verleden, is in dit boek niet aan het goede adres. Froeyman noemt weliswaar de deugdenethiek als leidraad voor historisch onderzoek, maar behandelt niet hoe deze ethiek historici in staat stelt om bronnen, archiefstukken of interviews beter te ontsluiten. In dat opzicht is dit boek meer een cultuurfilosofische exercitie dan een geschiedfilosofische. De suggestie dat aandacht voor een meer persoonlijk, politiek en moreel engagement in het verleden goed is, is evenwel zeer welkom. Froeyman trekt terecht en origineel ten strijde tegen ge-

abstraheerde geschiedverhalen waarin het nauwelijks over mensen, maar voornamelijk over cijfers gaat. Hij is een vurig pleitbezorger van menselijke geschiedverhalen die niet overwoekerd worden door een strikte en quasi wetenschappelijke methodologie. Maar juist als hij het debat wil opzoeken met bijvoorbeeld sociaaleconomisch historici en wereldhistorici, is het belangrijk om zijn nieuwe paradigma ook met epistemologische noties te ondersteunen. Dat dit boek daarover niet gaat is de auteur niet te verwijten, maar het is te hopen dat Froeyman zich daar in de toekomst nog eens over zal buigen.

Adriaan van Veldhuizen, Universiteit Leiden

Oudheid

Diederik Burgersdijk, *De macht van de traditie. Het keizerschap van Augustus en Constantijn* (Uitgeverij Athenaeum-Polak & Van Gennep; Amsterdam, 2016) 246 p., ill., €19,99
ISBN 9789025303983

Balans van twee modelkeizers. Augustus en Constantijn in vergelijkend perspectief

Augustus en Constantijn behoren ongetwijfeld tot de belangrijkste en meest intrigerende Romeinse keizers. Waar de eerste wordt gezien als de stichter van het keizerschap, geldt de tweede als de eerste keizer die het christendom omarmde. Beiden werpen dus een lange schaduw over de westerse geschiedenis. In *De macht van de traditie* plaatst Diederik Burgersdijk de machthebbers in vergelijkend perspectief, waarbij hij enkele belangrijke nuanceringen in het heersende beeld aanbrengt. Centraal staat de vraag naar traditie en vernieuwing van de keizerlijke macht. In hoeverre zochten Augustus en Constantijn aansluiting bij reeds bestaande tradities, of vonden ze waar nodig tradities uit om zich bij aan te

sluiten? Maar ook: hoe is hun keizerschap in latere tradities vormgegeven? Kloppen de zaken die we over deze keizers denken te weten eigenlijk wel? Het zijn spannende vragen die een boeiend, maar onevenwichtig boek opleveren.

De macht van de traditie is opgebouwd uit negen hoofdstukken. In de eerste twee worden de levensverhalen van Augustus en Constantijn chronologisch behandeld. Hoewel de gedetailleerde overzichten van gebeurtenissen en personen een nuttig kader voor de rest van het boek bieden, hebben ze een wat plichtmatig karakter en behoren niet tot de spannendste delen van het werk. In het derde hoofdstuk wordt Constantijn als Augusteïsch